

U susret hrvatskoj sociologiji trećeg tisućljeća

TEZE ZA RASPRAVU

SLAVEN LETICA

Katefra za sociologiju

Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Škola narodnog zdravlja "A. Štampar"

Rockefellerova 4, Zagreb

Tvrđnja da je sociologija danas u Hrvatskoj - kao znanost i poziv (profesija) - u krizi taman je toliko originalna kao i misao da je zemlja okrugla. Naime, kriza sociologije, nakon devedesetih, na neki je način postala svjetskim fenomenom.

O sociologiji neki autori govore kao o izgubljenoj profesiji, bankrotiranoj znanosti, balkaniziranoj profesiji itd.

Irving Louis Horowitz tiskao je 1993. knjigu o kroničnoj krizi američke sociologije: "Raspad(anje) sociologije"¹ u kojoj navodi temeljne elemente krize: (1) gubitak povjerenja sociologa u znanost, (2) pretežno ideološki, najčešće lijevo usmjereni, karakter analize, (3) općenito kriješteći napad na kapitalizam i, s tim povezano, prihvaćanje kolektivističkih ideologija, (4) korištenje teorije u svrhu bijega od stvarnosti, a ne s ciljem da se stvarnost objasni, (5) hiper-diferencijacija socioloških područja/subdisciplina i korespondirajući gubitak integrativne intelektualne jezgre, (6) neobuzdani solipsizam koji izvire iz samodopadnog subjektivizma, (7) udaljšavanje važnih područja analize iz profesije (sociologije) kojoj nedostaje centripetalnost, (8) nepatriotizam ili anti-amerikanizam, tj. otvorena sumnja u temeljne vrednote i ustanove američkog društva te (9) gubitak organizacijskog i profesionalnog integriteta što ima za rezultat da se u sociološke udruge primaju svi oni koji žele platiti članarinu.

Uz te spoznajno-konceptualne probleme, američka se sociologija, kaže Horowitz, susreće s mnogim egzistencijalnim problemima: (a) zatvaranje (stvarno ili prijetee) studija i odsjeka, (b) smanjenje broja nastavnika i istraživačkih mjesta na sveučilištima, (c) smanjenje članstva Američke sociološke udruge (ASA), (d) promjena strukture članstva u korist veće zastupljenosti žena i manjina te (e) sustavno smanjenje broja upisanih studenata koji sociologiju imaju kao glavni predmet (major).

Između navedenih znakova krize američke sociologije i onih u hrvatskoj sociologiji nije teško pronaći sličnosti ili čak "kloniranost".

Ono što može čuditi jest činjenica što je ljevičarstvo ili apriorni kritički stav sociologa prema suvremenim društvima na neki način nezavisan od same prirode konkretnog društva.

Kritička tradicija u hrvatskoj sociologiji toliko je snažna da su sociolozi kod nas uvijek više težili kritici društvenih ustanova i odnosa negoli njihovoj analizi ili konstrukciji.

Dakako, iako kriza sociologije u Hrvatskoj - što se ogleda u smanjenim mogućnostima obrazovanja i zapošljavanja, smanjenju sredstava za istraživanja, publiciranje i institucionalni razvoj profesije - ima mnoge opće (svjetske) dimenzije, ima i mnoge specifične.

Naime, nakon 1990-te sociolozi i sociologija u Hrvatskoj suočeni su s epohalnim društvenim promjenama koje imaju izravan utjecaj na razvoj sociologije kao znanosti i profesije:

Prvo: promijenjen je sam predmet analize: umjesto jugoslavenskog, danas je predmet sociologije hrvatsko društvo.

¹ The Decomposition of Sociology. New York: Oxford University Press.

Drugo: promijenjena je vladajuća ideologijska i politička paradigma u okviru kojih djeluju sociolozi: umjesto samoupravnog socijalizma ili titoizma danas imamo skromne zametke demokratske i pluralističke političke kulture i prakse, prožete snažnim autoritarnim i etnocentričnim sindromima.

Treće: ratovi u Hrvatskoj i Bosni imali su i imaju silne implikacije na državu i civilno društvo: poginuli i njihove obitelji, ranjeni i invalidi, izbjeglice, prognanici, (ratne) migracije prema velikim gradovima, divlja urbanizacija (posebice u Splitu i Zagrebu), pauperizacija, pojava organiziranog kriminala, radikaliziranje problema ovisnosti itd.

Četvrto: stvaranje hrvatske države i njenih institucija koje trebaju postati predmetima zanimanja sociologije, ali i prostorima za njihovo zapošljavanje: diplomacija, privatni sektor, nevladine organizacije (neprofitni sektor), vojska, policija itd.

Peto: promjena vlasničkog sustava i institucionalnih okvira za djelovanje sociologa: umjesto društvenog vlasništva javljaju se različiti vlasnički oblici.

Šesto: dramatične promjene socijalne strukture, kanala i obrazaca društvene mobilnosti, društvenih elita i sl.

Sedmo: stvaranje postkomunističkog društva, koje ima sve odlike post-revolucionarnih društava: vrijednosni vakuum, društvena anomija, društvena nestabilnost i sukobi i sl.

Osmo: otvaranje hrvatskog društva prema Zapadu i zatvaranje prema Istoku, praćeno tipičnim socio-psihološkim frustracijama: strah od strane gospodarske dominacije, ksenofobija i sl.

Navedeni procesi nisu doveli do promjene ključnog vrijednosnog usmjerenja hrvatske sociologije - kritičkog, lijevog, pomalo boemskog - već samo do promjene područja interesa na kojem se takvo usmjerenje prakticira.

Umjesto opće kritike društva (s liberalnih, marksističkih, praksisovskih i srodnih pozicija), sociolozi se danas bave dvojakim poslom: (1) kritikom sustava i prakse vlasti s pozicije liberalizma, pacifizma, zaštitnika ljudskih prava, zagovornika razvitka suvremenog civilnog društva, boraca za socijalnu pravednost, europeizma ili (2) "državotvorbenom" (tj. HDZ-ovom) obranom statusa quo pod svaku cijenu.

U svakom slučaju, promjene hrvatskog društva na neki su način iznenadile sociologijsku zajednicu i pretvorile je u jednu od "disidentskih", gubitničkih profesionalnih zajednica, nepravedno optuženih za pripadnost prevladanoj ideologiji i poretku.

Naime, dok su odvjetnici, liječnici, poduzetnici, suci, ekonomisti i mnogi drugi stručnjaci znali iskoristiti nove prilike za pozitivne promjene vlastitog profesionalnog položaja, sociolozi su, uz neke druge, ostali na rubu društvenih zbivanja.

Marginalizacija sociologije i sociologa logična je posljedica tog nesnalaženja u turbulentnim vremenima.

U svakom slučaju, hrvatska sociologija danas treba ozbiljnu kritičku samorefleksiju u najširem smislu riječi. Ona se mora suočiti sa svim postignućima u razdoblju nakon pedesetih, ali i s negativnim (ideologijskim i teorijskim) nasljeđem.

Kao koristan metodologijski okvir za vrednovanje i usmjeravanje razvoja institucionalne strukture hrvatske sociologije ponudit ću model koji su 1986. godine osmislili Stephan Fuchs i Jonathan H. Turner u kratkom eseju "Što neku znanost čini zreloom"². Treba svakako kazati da taj model predstavlja adaptaciju općeg modela institucionalnog znanstvenog razvitka Richarda Witleya³.

² Fuchs, Stephan and Jonathan H. Turner. 1986. "What Makes a Science Mature?" *Sociological Theory* 4: 143-50.

³ Whitley, Richard. 1984. *The Intellectual and Social Organization of the Sciences*. Oxford: Clarendon Press.

Spomenuti autori tvrde sljedeće: da li će se neka znanost (i profesija) uspješno institucionalno razvijati ne zavisi toliko od njene epistemologije, ontologije, metodologije ili predmeta istraživanja, već od mogućnosti znanstvene zajednice da:

1. laike (neprofesionalce) isključi iz sustava i procesa utjecaja na stvaranje znanja;
2. konkurentskim organizacijama ospori legitimnost zahtjeva za sudjelovanjem u stvaranju disciplinarnih znanstvenih spoznaja;
3. koncentrira nadzor i upravljanje resursima koji su nužni za proizvodnju znanja;
4. vrši nadzor nad onim što se smatra legitimnim i važnim istraživanjima, nastavnim programima, prestižem, nagradama i reputacijom koja se vezuje za provođenje istraživanja;
5. stvara zgrusnute i centralizirane mreže uzajamne povezanosti i ovisnosti pri ostvarivanju intelektualnog rada;
6. smanjuje profesionalnu/radnu neizvjesnost stvarajući suglasje o profesionalnim prioritetima i područjima istraživanja.
7. stvara stožerne (hijerarhijske) upravne strukture koje vrše nadzor nad raspodjelom resursa nužnih za proizvodnju znanja, kao i mreže (networks) koje održavaju uzajamnu povezanost i ovisnost proizvođača znanja.
8. standardizira spoznajna usmjerenja i mjerila (kriterije) za definiranje intelektualnih problema.

Za razliku od mnogih drugih profesionalnih udruga⁴, Hrvatsko sociološko društvo nije stvaranje višestranačkog društva, izgradnju demokratskih ustanova, pojavu poduzetništva i slične procese iskoristilo za osnaživanje društvene uloge i moći. Umjesto toga prihvaćena je institucionalna inercija, pasivnost i defenziva - politika čekanja sudbine koju će netko drugi odrediti ili nametnuti.

Novi val politizacije hrvatske sociologije (i dobrog dijela društvenih znanosti) u praksi se sveo na stvaranje dvojnih, paralelnih institucija - studija, instituta, nakladnih projekata i sl. - što je sociolozima nametnulo nove političke podjele, sukobe, borbu za moć, publicitet, egzistencijalne frustracije i strahove.

Može li se i kako pronaći izlaz iz teške i za mlade ljude često besperspektivne profesionalne situacije?

Na to pitanje nije, nažalost, moguće odgovoriti apodiktički, ponudom nekog spasonosnog programa, formule ili recepta za izlaz iz krize.

Pokušaj ranije spomenutog Irvinga L. Horowitza da osmisli "rješenje" takvog tipa, pokazao se prilično neproduktivnim i bizarnim. Naime, on se založio za dezideologizaciju sociologije i njeno programsko usmjeravanje prema "povratku na sociologiju svakodnevnog života"⁵. To se, smatra on, može ostvariti, tako da se sociolozi okrenu prema "svijetu novinarstva", koji, smatra on, "može ne samo informirati empirijske istraživače u društvenim znanostima već nam također pomoći u razvoju novog utemeljenja sociologije kao znanosti."⁶ Upravo taj prijedlog po kojem bi novinarstvo trebalo postati svojevrsnim vodičem sociologije bio je izvrnut snažnoj kritici⁷.

Kao okvir za zajedničku raspravu na temu izlaska iz krize hrvatske sociologije ponudit ću sljedeće:

⁴ Javni bilježnici, odvjetnici, poslodavci, suci, liječnici, pravnici, svećenici, vojni časnici, menadžeri itd.

⁵ Horowitz, isto, str. 184.

⁶ isto, str. 184-185.

⁷ U tematskom broju časopisa "Sociological Imagination" Vol 33, No. 3-4, 1996. objavljene su rasprave o knjizi Irvinga L. Horowitza pod naslovom: "Symposium on Irving Louis Horowitz's The Decomposition of Sociology".

I. DRUŠTVENO POSLANJE (MISIJA) I VRIJEDNOSNI SUSTAV PROFESIJE

Društvena kritika jest i treba biti jedna od odrednica sociologije, ali ne i njeno dominantno ili jedino poslanje. U totalitarnom društvu, društvene su znanosti, posebice sociologija (i filozofija), sebe doživljavale kao surogat za oduzeto višestranačje, pluralizam, političko natjecanje uopće. Danas, primarno poslanje sociologije treba biti proizvodnja poslovno probitačnog te znanstveno i društveno relevantnog znanja. Nije na sociolozima da pripremaju revoluciju, niti da brane status quo, tj. obavljaju poslove političkih stranaka. Što više vrijednosne neutralnosti i znanstvene produktivnosti, ali i što više praktičnosti i umješnosti (vještina) one su vrijednosti kojima trebaju težiti sociolozi.

Pokušaj HDZ-ovske vlasti da "naslijeđenu sociologiju" neutralizira utemeljenjem "državotvornih" paralelnih ustanova donosi u sociologiju profesionalni građanski rat koji sami sociolozi moraju spriječiti jer on uništava sociologiju kao znanost i struku.

II. ZNANSTVENA OSNOVICA ILI KANON PROFESIJE

Tradicionalni "kanon" hrvatske sociologije - naslonjen na opću socijalnu i povijesnu usmjerenost europskih društvenih znanosti - sigurno je zastario. Suvremeni sociolog u hrvatskom društvu u kojem su mogućnosti zapošljavanja vrlo malene i mogu se kretati od "prisilnog" rada u novinarstvu, državnom činovništvu, srednjem školstvu do rada na sveučilištu, zdravstvu ili industriji, mora tijekom studija dobiti široko i fleksibilno obrazovanje. Studij sociologije mora se otvoriti prema mogućnosti stjecanja znanja u mnogim strukama: ekonomici, pravu, antropologiji, informatici, cyberspaceu, matematici, međunarodnim odnosima, povijesti itd. Sustavom kredita, tj. mogućnošću izbora kolegija prema afinitetima studenata jedina je razumna strategija definiranja znanstvenog "kanona".

III. PROIZVODNJA I PRIJENOS ZNANSTVENIH SPOZNAJA I VJEŠTINA (iz razvijenih sociologijskih sredina)

Razvoj informatičkih, telekomunikacijskih i kibernetičkih tehnologija bitno olakšava proizvodnju sociologijskih znanja i vještina, njihov prijenos iz svijeta u Hrvatsku i kreativno usvajanje. Internet je već danas osnovno sredstvo komunikacije zapadnjačkih sociologa tako da je informatizacija hrvatske sociologije imperativ trenutka. Trebalo bi istražiti koliko i koji članovi društva imaju PC, modeme i priključke na Internet. HSD bi moralo potaknuti one koji ih nemaju da se u tom pravcu usmjere. Uz usvajanje i praćenje stanja znanosti, suvremeni sociolozi moraju usvojiti profesionalne i opće VJEŠTINE: public relations, fund-raising, pisanje eseja, novinskih tekstova te specifične vještine koje traži radno mjesto.

Za razvoj profesije iznimno je važno da mladi ljudi, tijekom studija i odmah po njegovu okončanju, dobiju priliku da neko vrijeme (jednu, dvije ili više godina) provedu u inozemstvu i da na taj način u hrvatsku sociologijsku zajednicu donose nova znanja, entuzijazam, poznanstva, sredstva.

IV. PROFESIONALNA AUTONOMIJA I/ILI MONOPOL

Za razliku od mnogih profesija, nadrisociologijom u Hrvatskoj (i na Zapadu) može se baviti gotovo svatko. Prvi korak k procesu "isključivanja laika" iz profesije mogao bi se napraviti kroz pregovore HSD-a s drugama novinskih izdavača i HND-om da se barem rezultati istraživanja javnog mišljenja ne mogu objavljivati ukoliko istraživački timovi nemaju licence HSD-a. Slične konvencije mogle bi se postići i s vodstvima političkih stranaka.

V. SREDSTVA (RESURSI) I INSTITUCIONALNI RAZVOJ PROFESIJE

Često se misli kako je nedostatak novca prvi, najvažniji, pa i jedini problem ili prepreka za razvoj hrvatske sociologije. Međutim, sam novac često "negdje postoji", ali sociolozi ne znaju gdje se nalazi i kako do njega doći. Upravo zbog toga, kad se govori o sredstvima/resursima korisno je imati na umu tipologizaciju resursa koju je svojedobno predložio Jonathan H. Turner⁸. On, naime, razlikuje tri vrste resursa: simboličke, materijalne i institucionalne, smatrajući kako nikada problem ne leži samo ili primarno u materijalnim resursima.

Pod **simboličkim resursima** sociologije Turner podrazumijeva: (a) zalihe akumuliranog znanja (u ovom slučaju hrvatske sociologije, op.) koje mogu impresionirati one koji trebaju znanje, (b) suglasje sociologije o najvažnijim problemima u društvu, (c) zajednički obrasci komuniciranja i diskursa, (d) zajedništvo standarda pri prosuđivanju adekvatnosti ili neadekvatnosti istraživanja i teorije i (e) osjećaj sociologa da pripadaju istoj intelektualnoj zajednici.

Materijalni resursi obuhvaćaju: (a) novac za provođenje istraživanja, (b) radnu snagu, know-how, opremu i ustanove, te (c) klijente i kupce intelektualnih proizvoda.

Organizacijski resursi: (a) mreže individualno povezanih sociologa, (b) administrativni mehanizmi za donošenje odluka o tome što sociolozi trebaju raditi i koji od njih trebaju osigurati simboličke i materijalne resurse, (c) sustav reprodukcije sociologa koji mora osiguravati njihovu osposobljenost za profesionalni rad i proizvodnju konjunktturnog znanja.

Dakle, rasprava o sredstvima/resursima treba pokriti sva navedena područja, a ne smije se svesti na melankolični i profesionalno gubitnički stav: nema novca!

VI. PROFESIONALNA KULTURA I JAVNA SLIKA (IMAGE) PROFESIJE

Sociolozi se svugdje u svijetu, pa i u Hrvatskoj, "furaju" na nekonvencionalnost, nekonformizam, ljevičarstvo i tradiciju boemije.

Da bi se mogli probiti u elitne institucije, primjerice u zdravstvo, poslovni svijet, diplomaciju ili politiku, morali bi usvojiti image modernih profesionalaca u odijevanju, ponašanju, nastupima u javnosti itd. Možda bi mogao biti poticajan primjer odvjetnika (leptir kravate, odijela), liječnika, menedžera itd.

Rekonceptualizacija profesionalne kulture - žargona, obreda, nagrada, imidža itd. - posebna je tema.

Dakako, da bi rasprava na Skupštini HSD-a imala smisla, nije dovoljno da dodemo do odgovora na pitanje "Što je potrebno i moguće učiniti?" već i na odgovore na pitanje "Tko, kada, kako i gdje to treba i može učiniti?"

⁸ 1989. "The Disintegration of American Sociology". *Sociological Perspectives* 32:419-433.